

Csaba G. KISS, *Understanding Central Europe: Nations and Stereotypes. Essays from the Adriatic to the Baltic Sea*, Nap Kiado "Sun" Publishing, Budapest, 2013., 192 str.

Zbirka eseja o Srednjoj Europi mađarskoga povjesničara kulture i jezikoslovca Csabe G. Kissa analizom povijesti političkih ideja, koja se izvodi iz analize književnih tekstova, narodnih pjesama, ali i temeljnih političkih dokumenata poput ustava, čitatelju donosi novi pogled na dio svijeta i kulture kojem pripada i Republika Hrvatska. Zbog svega toga ova bi, odmah treba reći, sjajno strukturirana i napisana knjiga mogla zainteresirati hrvatske čitateljice i čitatelje.

Svoje putovanje Srednjom Europom Kiss započinje u dobroj tradiciji intelektualne povijesti, definiranjem kategorijalnoga aparata koji će koristiti u svojoj analizi. Najprije određujući sam termin Srednje Europe, autor upozorava da se dugo vremena ovaj dio našega kontinenta u očima Zapada nazivao Istočna Europa, pri čemu upućuje na zapadnjačke stereotipe koji su razlog takva imenovanja. Zatim sa stajališta samorazumijevanja srednjoeuropskih naroda, osobito mađarskoga, polako ali sigurno počinje te zapadnjačke stereotipe raščlanjivati i razgrađivati. Na prvom mjestu pokazuje kako se pojam Srednje Europe koristio u historiografiji i politici, ističući značenje knjige Friedricha Naumanna *Mittleuropa* te osobito knjige *Inventing Eastern Europe* Larryja Wolffa. Iznoseći osnovne teze te knjige, Kiss je pokazao kako se termin Istočna Europa rabio da bi se označio, u očima zapadnjaka, ruralan, neobrazovan, zaostao dio Europe, nasuprot urbanom, industrijski razvijenom, obrazovanom i u svemu naprednom zapadnom dijelu europskoga kontinenta. Jasno je pokazao da se radi o pogrešnom zapadnjačkom viđenju koje je bilo u funkciji tadašnjih političkih ciljeva, a cijeli je socijalistički dio Europe smještalo na Istok i definiralo tim terminom. U stvarnosti su zemlje bivše Austro-Ugarske spadale u svijet koji je imao i svoje građanstvo, svoje obrazovane slojeve i svoju industriju. Treba podsjetiti da je na primjer Češka u vrijeme Austro-Ugarske i između dvaju svjetskih ratova bila jedna od industrijski najrazvijenijih zemalja svijeta. Autor naglašava da je pogrešno cijelu Europu svoditi isključivo na Zapad. Smatra da će Europska unija i integracija država Srednje Europe unutar Unije imati odlučan utjecaj na njihovu budućnost. U idućim esejima tematiziraju se nacionalnointegracijski procesi srednjoeuropskih naroda, koje je odredio njihov položaj između dviju velikih sila, Njemačke i Rusije. Upozorava se da su te okolnosti bitno odredile način strukturiranja kolektivnih sjećanja i naglašava da su kolektivna sjećanja važan čimbenik oblikovanja nacionalnoga identiteta. Autor je zatim usporedio dvije teorije nacionalizma, konstruktivističku Benedicta Andersona i Erica J. Hobsbawma te etnosimbolističku Anthonyja T. Smitha, učenika Ernesta Gellnera, pokazujući zašto smatra da je Smithova teorija pogodnija za analizu fenomena nacije. Autor s pravom, na tragu Smithove teorije, također smatra da su simboli, utemeljujući mitovi i pripovijesti među ključnim čimbenicima u oblikovanju nacije. Izvršno je na primjeru ustavnih preambula pokazao funkciju i značaj legitimacijskih pripovijesti koje se izvode iz tumačenja prošlosti. Na taj je način jasno pokazao kako upravo tumačenje prošlosti i uloga koju u tome ima historiografija ima ključan utjecaj u oblikovanju nacionalnoga identiteta. Štoviše, Kiss je na primjerima preambula ustava uvjerljivo pokazao da nacija ne može isključivo biti konstrukt, budući da su potrebne jasne i čvrste pretpostavke u povijesti da bi se građani mogli poistovjetiti sa svojom nacijom i državom. Upozorio je i na posljedice komunističkih diktatura koje su nacionalne identitete srednjoeuropskih naroda nastojale obojiti novim internacionalističkim i komunističkim bojama, podsjećajući da se uz nacionalnu u gotovo svim prigodama isticala i komunistička zastava. Proces oblikovanja nacija sjajno je prikazan

i analizom državnih himni. Riječ je o lucidnom upozoravanju na sličnosti i razlike među himnama utemeljenom u komparativnoj metodi, koja je oznaka autorova postupka u ovoj zanimljivoj knjizi. Osobito je dojmljiva analiza slovačke himne i njezine transformacije te Prešernove pjesme *Zdravljica*, koja postaje slovenskom himnom. Autor je izvrsno primijetio razliku između himni koje su nastale u klasično doba nacija u XIX. stoljeću i onih koje su nacije trebale donijeti nakon propasti višenacionalnih država, ako već nisu imale himnu koja je bitno određivala njihov nacionalni identitet, kao što je *Lijepa naša domovino* bitno oblikovala hrvatski nacionalni identitet još od XIX. stoljeća. Svoju upućenost u povijest politike simbola i ideja autor je pokazao preciznom rekonstrukcijom odabira pjesme koja je trebala biti himnom Srbije, Slovenije, Makedonije i Bosne i Hercegovine. Na kraju prvoga dijela knjige prikazao je međusobni utjecaj nacionalnih kultura u pograničnim područjima i značenje granice u određenju onog Drugog, a na taj način i vlastitoga nacionalnog identiteta.

U drugom dijelu knjige, pod naslovom *Shared Memory*, u središtu je analize kultura sjećanja i njezina funkcija u oblikovanju kolektivnih i pojedinačnih identiteta. Započinje se odličnim prikazom Krležina doživljaja Budimpešte u njegovu slavnom romanu *Zastave*, objavljenom 1962. godine. Nakon čitanja navoda iz toga djela postaje jasno zašto je ovom književniku 2011. upravo u gradskom parku u Budimpešti podignut spomenik. Krleža je sjajno opisao kulturni duh ovoga grada istovremeno sa simpatijama i ironiziranjem njegove "carske" veličine. Ovaj je esej izvrstan, a vjerojatno bi njegovoj vrsnoći doprinio i osvrt na dokumentarni film *Krležina Budimpešta* iz 1982. Đorđa Zelmanovića, poput samoga autora također vrsnoga posrednika između mađarske i hrvatske kulture. Nakon što je kao mjesto srednjoeuropskih sjećanja prikazana Budimpešta, ne izostavljajući ni kritiku grada kao simbola neprihvatljive politike koju je napisao Antun Gustav Matoš, autor iz osobnoga kuta govori o Praškom proljeću, za narode Srednje Europe još jednom veoma važnom mjestu sjećanja. Uspoređeni su zahtjevi studenata sa Zapada, koji su autoru bili strani, s autoru bliskim zahtjevima Praškoga proljeća, u čijem su središtu stajali zahtjevi za ostvarenje temeljnih ljudskih sloboda i prava te nacionalni suverenitet. Uspješno je pokazana važna uloga koju su književnici imali u toj borbi za nacionalnu slobodu i ljudska prava, ali i kako se većina među njima prilagodila tadašnjemu političkom poretku. Hrvatskomu će čitatelju osobito zanimljiva biti u nas rijetko tematizirana atmosfera mađarskih sveučilišta i odnos njihovih studenata prema Praškom proljeću. Istaknuto je da je slom Praškoga proljeća u autora i većine mađarskih intelektualaca izbrisao i zadnju iluziju da se komunistički sustav može reformirati. Slijede dva eseja o memoriji na Bratislavu i Schemnitz, dva grada koja su bitna mjesta sjećanja triju nacija – Slovaka, Mađara i Nijemaca. U slučaju Bratislave radi se o višestoljetnom političkom centru mađarskoga kraljevstva, zatim glavnom gradu Slovačke. Osobito je dojmljiva crta sjetve s kojom se opisuje sudbina Schemnitza – grada koji je sredinom XVIII. stoljeća bio po veličini treći mađarski grad, iza Bratislave i Debrecena. Treba istaknuti da imena gradova, ali i sve druge toponime, autor uvijek donosi na više jezika, rekonstruirajući na taj način povijest koja se u njima zbivala i upozoravajući na to da se radi o mjestima sjećanja nekoliko naroda. Jedan od najzanimljivijih eseja u knjizi, koji šalje snažnu poruku o potrebi svladavanja totalitarne prošlosti i upućuje na mehanizme prilagođavanja političkomu poretku, studija je o knjizi Czeslawa Milosza *Zasužnjeni um*. Autor zastupa tezu da je riječ o knjizi neugodnoj za svakoga jer jasno pokazuje kako su i zašto intelektualci pristajali uz diktaturu. Pokazano je da je glavna vrlina Miloszeve knjige ta da je upozorila na pogubnu manihejsku logiku pomoću koje se legitimirao poredak: progresivno nasuprot reakcionarnom, dobro nasuprot zlu itd. Autorova je analiza, nažalost, aktualna i danas, kada svjedočimo pogubnosti takvih teza u raznim vjerskim ili političkim ekstremističkim

pokretima. Na kraju eseja sasvim je točno zaključeno da rasprava o naravi komunističkoga totalitarnog poretka nije završena i da su nova istraživanja njegove strukture i značajki i dalje prijeko potrebna. Naime, jedino se tako, smatra autor, na tragu teze Karla Jaspersa, može postaviti pitanje individualne i društvene odgovornosti. U idućem je eseju prikazana mađarska recepcija djela slovačkoga pisca Mila Urbana *Zelena krv*. Ta je autobiografija uspoređena s autobiografijama mađarskih pisaca onoga vremena poput Lajosa Kassáka, Sándora Maráija, Pétera Veresa itd. U središtu je ove književnoteorijske analize značenje jezika u višejezičnim sredinama. Uvjerljivo je pokazano da jezik nije imao isključivo ulogu u oblikovanju nacionalnoga identiteta nego i veoma važnu ulogu čimbenika društvene diferencijacije, koji je upućivao na status govornika na društvenoj hijerarhijskoj ljestvici. Sljedeći eseji govore o nacionalnoj asimilaciji Slovaka dobrovoljnim prihvaćanjem mađarskoga nacionalnog identiteta te se donosi veoma zanimljiva usporedba srpske i mađarske državne himne. Knjiga završava esejom u kojem se prikazuju mjesta na kojima se dodiruju i međusobno komuniciraju hrvatska i mađarska kultura sjećanja. Prikazani su Međimurje, Turopolje i Rijeka te su izneseni povijesni razlozi zbog kojih je sasvim opravdano Nikolu i Petra Zrinskog tematizirati kao dio mađarske, ali i hrvatske povijesti. Autor u svojoj analizi nema nikakve dvojbe i naglašava da su se hrvatsko-mađarski ili mađarsko-hrvatski kulturni identiteti međusobno dopunjavali i u osnovi obogaćivali.

Ideja da identiteti ne moraju nužno biti isključivi, da mogu uspješno međusobno komunicirati, vrijednost je ove veoma zanimljive knjige. Ta je ideja izvrsno obrazložena sjajnim, hrvatskim čitateljima nažalost nedovoljno poznatim, primjerima iz mađarske književne povijesti. Csaba G. Kiss uspio je iznimno uvjerljivo prikazati kako upravo dijalog između različitih nacionalnih kultura čini jednu od osnova Srednje Europe. Time je ispunio svoj zadatak, koji spominje u kratkoj autobiografiji na kraju knjige, gdje tumači kako je postao Srednjoeuroljanin, te se dokazao kao jedan od izvrsno upućenih posrednika između različitih kultura i nacionalnih identiteta, osobito na području povijesti književnosti. Riječju, radi se o knjizi koja će sigurno zanimati i hrvatske čitatelje, stoga nedvojbeno zaslužuje prijevod na hrvatski jezik.

TIHOMIR CIPEK

Edvin PEZO, *Zwangsmigration in Friedenszeiten? Jugoslawische Migrationsspolitik und die Auswanderung von Muslimen in die Türkei (1918 bis 1966)*, Oldenbourg Verlag, München, 2013., 374 str.

Europsko je XX. stoljeće, osim svjetskim ratovima i totalitarnim porecima, obilježeno i velikim migracijama stanovništva. Veliki ratovi, koji su bili glavni uzročnik migracija, imali su i svoje poslijeratne epilog, pa je i mirnodopsko vrijeme bilo u značajnoj mjeri obilježeno migracijama. Ni jedno od spomenutih europskih obilježja ne nedostaje ni prostoru koji je u dva navrata omeđivala država imenom Jugoslavija. Obje jugoslavenske države nastale su nakon svjetskih ratova i obje su unutar svojih granica zatekle nacionalne i etničke skupine koje su državne vlasti smatrale nepoželjnim. Jedna od takvih neželjenih skupina bili su muslimani neslavenskoga podrijetla, u kojima je kršćanska većina vidjela neželjeni ostatak višestoljetnoga osmanskog jarma.

Jesu li islam i Europa kompatibilni te pripada li islam europskomu povijesnom naslijeđu pitanje je kojim je predgovor (str. 9. – 15.) svoje knjige započeo Edvin Pezo, njemački